

УДК 373(091)

Ірина Барбашова, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Бердянського державного педагогічного університету

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПЕРЦЕПЦІЇ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ

У статті схарактеризовано шкільні ресурси вдосконалення чуттєвої сфери особистості в період Середньовіччя та Відродження (V–XVI ст.); здійснено аналіз творів відомих мислителів цієї епохи в контексті визначення змісту, методів, засобів, організаційних форм навчання молодших учнів перцепції; розкрито сенсорно-розвивальний потенціал перших навчальних посібників.

Ключові слова: особистість, розвиток, сприймання, освіта, школа, учні, навчання, зміст, методи, засоби, форми, підручник.

Літ. 7.

Ирина Барбашова, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики
Бердянского государственного педагогического университета

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПЕРЦЕПЦИИ В ЭПОХУ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ И ВОЗРОЖДЕНИЯ

В статье охарактеризованы школьные ресурсы усовершенствования чувственной сферы личности в период Средневековья и Возрождения (V–XVI ст.); проанализированы произведения известных мыслителей этой эпохи в контексте определения содержания, методов, средств, организационных форм обучения младших учащихся перцепции; раскрыт сенсорно-развивающий потенциал первых учебных пособий.

Ключевые слова: личность, развитие, восприятие, образование, школа, учащиеся, обучение, содержание, методы, средства, формы, учебник.

Iryna Barbashova, Ph. D. (Pedagogic), Docent of Pedagogy Department
Berdyansk, State Pedagogical University

THE FEATURES OF JUNIOR PUPILS' PERCEPTION TEACHING IN THE MIDDLE AGES AND THE RENAISSANCE

This article characterize school's resources for improve sensory areas of personality in the Middle Ages and Renaissance (V – XVI cent.), also was analyze famous philosopher's works in the context of determining content, methods, tools, forms for junior pupils' sensory teaching, revealed first textbooks' perception developing potential.

Keywords: personality, development, perception, education, school, pupils, study, content, methods, tools, forms, textbook.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Важливою умовою дослідження проблеми сенсорного розвитку особистості в молодшому шкільному віці є вивчення світового досвіду початкового навчання та здобутків педагогічної думки у різні історичні періоди, зокрема в епоху Середньовіччя і Відродження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти функціонування шкільної освіти у зазначений період висвітлено у вітчизняних та зарубіжних історико-педагогічних джерелах (Л. Артемова, О. Джуринський, І. Зайченко, В. Кравець, М. Левківський, В. Лозова, О. Любар, Л. Медвідь, А. Сбруєва, О. Сухомлинська, Г. Троцько, Ф. Хофман, М. Ярмаченко та ін.), але питання формування чуттєвої сфери учнів не знайшли належного відображення і потребують додаткового вивчення.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у визначенні еволюційних тенденцій організації сенсорного розвитку молодших учнів у середні віки.

Виклад основного матеріалу. Організація сенсорного розвитку молодших учнів у період Середньовіччя здійснювалась відповідно до тогочасних соціокультурних перетворень суспільства – становлення феодалних відносин, отримання католицизмом статусу офіційної релігійної ідеології. Незважаючи на те, що церква відмовилась від багатьох здобутків античної культури, необхідність користування богослужбовими книгами, змушувала турбуватися про навчання майбутнього духівництва елементарної грамоти. Тому в Європі починають функціонувати церковні школи (парафіяльні, монастирські, соборні). Перцептивний розвиток учнів здійснювався в

таких закладах під час заучування молитов, церковного співу, читання релігійних книг, письма; у “внутрішніх” монастирських і соборних школах, призначених для підготовки майбутніх священнослужителів, предметів, які б мали певні сенсорно-розвивальні можливості, було дещо більше – це латинська граматики, риторика, геометрія, астрономія і теорія музики.

Із розширенням торгівельних відносин, зростанням середньовічних міст і формуванням бюргерства (незалежних ремісників і купців) як нового соціального прошарку виникають нові типи шкіл – цехові та гільдійські. Чуттєві процеси учнів у цехових школах удосконалювались під час засвоєння рідної та латинської мов, елементів геометрії і природознавства, основ ремесла (вдома, усімейних майстернях); гільдійські школи працювали за схожою програмою, до якої додавалось ще вивчення риторики.

Своєрідною була система “лицарського виховання” дітей знатних феодалів. Хоча грамотність не вважалась для лицарів обов’язковою (часто вони залишались неписьменними), багато військово-фізичних “добродесностей”, якими хлопчики мали оволодіти, базувались на добре розвинених процесах сприймання: уміння їздити верхи, стріляти з лука, метати спис, фехтувати, полювати, співати, грати на музичних інструментах. Дівчаток зазвичай виховували в сім’ях: під керівництвом матерів або запрошених ченців вони опановували письмо і читання. Практикувалось також віддавати їх до пансіонів при жіночих монастирях – у цьому випадку вдосконаленню перцептивних здібностей вихованок сприяло навчання письма і читання, латини, танців, гри на лютні та клавесині.

Порівняльний аналіз програм навчання у школах різних типів дозволяє зробити певні узагальнення щодо особливостей сенсорного розвитку молодших учнів у досліджувану історичну добу. На нашу думку, шкільні ресурси вдосконалення сприймання стають незбалансованими: це пов’язано з утратою античного ідеалу всебічного розвитку особистості, звуженням змісту початкового навчання в цілому, його становим і професійним диференціюванням. Наприклад, найкращі умови для піднесення фонематичного слуху створювались у церковних, цехових і гільдійських школах; для навчання дітей феодалів такий вид перцепції не мав вирішального значення. У бюргерських школах обох типів було виключено музичне виховання, а відтак унеможлилювалось удосконалення музичної перцепції; у той же час музичний слух лицарів і майбутніх священників цілеспрямовано розвивався у співах та

музикуванні (значною подією для музичного навчання стало запровадження назв нот, тобто складової системи сольмізації, що спрощувало розуміння та запам’ятовування музики різноманітних жанрів: псалмів, канонів, тропарів, хоралів, літургій, мес, страстей, реквіємів тощо). Із церковних і бюргерських шкіл зникають дисципліни, спрямовані на фізичне виховання, що, безумовно, негативно впливало на зорове орієнтування дітей у просторі; упідготовці лицарів, навпаки, саме військово-гімнастичні вправи забезпечували покращення просторового зору. У школах жодного типу не було передбачено навчальних предметів і видів діяльності, які сприяли б формуванню зорових кольорових, а також дотикових перцептивних процесів. Отже, провідними стають напрями слухового і зорового, зокрема просторового, сенсорного розвитку молодших школярів. Серед методів перцептивного навчання поширення набувають катехізисні бесіди, засновані на механічному запам’ятовуванні інформації про зовнішні властивості предметів оточення, багаторазові вправління в читанні священних текстів, проголошенні молитов, письма, культовому і світському співу, творенні музики.

Безсумнівним досягненнями Середньовіччя є застосування перших навчальних посібників – своєрідних засобів сенсорного розвитку молодших школярів. Найвідомішими до сьогодення залишились підручники Доната (сер. IV ст.), Капелли (V ст.), Присціана (поч. VI ст.) – із граматики; Боеція (480 – 524) – з арифметики, геометрії, музики; Касіодора (490 – 585) – з історії, орфографії, літератури, музики; Беди (673 – 735) – з історії, астрології; Алкуїна (735 – 804) – із граматики, риторики, арифметики.

Наведемо фрагмент підручника з граматики, підготовлений Алкуїном. На нашу думку, ця книга вичерпно ілюструє зміст, спосіб і релігійну спрямованість навчання (зауважимо, що виклад матеріалу здійснено у вигляді бесіди між учителем і двома учнями – Саксом і Франком):

Учитель: Букви – це неподільне, тому що мова складається з частин, частини – із складів, склади поділяються на букви, але букви розділити не можна.

Франк: Поясни мені, товаришу, поділ букв.

Сакс: Букви бувають голосні і приголосні, приголосні поділяються на півголосні й німі.

Франк: На чому ґрунтується такий поділ?

Сакс: Голосні вимовляються окремо і самі по собі становлять склад; приголосні ж не можуть бути ані вимовлені, ані скласти слова.

Учні: Чи немає, наставнику, іншої основи для такого поділу?

Учитель: Є: голосні становлять душу, приголосні – тіло; душа рухається сама і приводить у рух тіло; тіло ж є нерухомим і бездушним. Такими бувають приголосні без голосних: вони можуть бути написані самі по собі, але без голосних не можуть бути вимовлені і не мають сенсу [1].

Звичайно, навчальний матеріал подано відповідно до тогочасного рівня розвитку фонетики, коли не було чіткого диференціювання понять “звук” і “буква”, до того ж об’єктивні факти про властивості мовленнєвих звуків поєднуються із постулатами віри. Проте загальний підхід до ознайомлення учнів із системою фонем правильний, ґрунтується на класифікаційному порівнянні голосних і приголосних звуків, подальшому поділу приголосних на групи сонорних і шумних.

Етап пізнього Середньовіччя, відомий під назвою Відродження, або Ренесансу, характеризується поверненням суспільства до античного ідеалу гармонійно розвиненої особистості, проникненням у шкільну практику і дидактичну думку ідей гуманізму (від лат. *humanus* – людський). Надзвичайно плідні судження про способи навчання перцепції висловлювали відомі мислителі Ренесансу: В. Фельтре, Т. Мор, Ф. Рабле, М. Монтень, Т. Кампанелла та ін.

Так, моделлю школи нового типу був “Будинок радості”, заснований італійським філософом-гуманістом Вітторіно да Фельтре (1378 – 1446). Сенсорний розвиток особистості забезпечувався багатьма дисциплінами і різними видами діяльності: учні займалися гімнастикою, фехтуванням, верховою їздою, танцями, вивчали рідну і стародавні мови, математику, астрономію, природознавство, музику, живопис тощо. У навчанні широко використовувались засоби наочності (букви із кольорового картону, наочні посібники з математики, фрески на стінах приміщення), було передбачено проведення практичних робіт, прогулянок і екскурсій (школа розташовувалась у мальовничій місцевості).

Англійський гуманіст Томас Мор (1478 – 1535) вважав обов’язковими для початкового навчання такі найінформативніші в сенсорному аспекті шкільні предмети, як письмо і читання рідною мовою, музика, геометрія, астрономія, природознавство, гімнастичні та військові вправи; пропагував організувати спостереження дітьми об’єктів навколишньої дійсності під час екскурсійних прогулянок; рекомендував, поряд із опануванням теоретичних знань, формувати в учнів практичні уміння із спеціальних ремесел (“одні тчуть пологно або вовну, другі робляться

мулярами та гончарями, треті обробляють метали та дерево” [5, 88]); наголошував на застосуванні наочних засобів навчання (наприклад, особливих машин, “які дуже докладно зображують взаємне співвідношення сонця, місяця та зірок, видимих на їх обрії” [5, 90]).

Яскравий зразок сенсорного розвитку особистості надав французький письменник-гуманіст Франсуа Рабле (1494 – 1553). На його думку, формуванню перцептивних процесів дітей сприяло вивчення математики, виготовлення геометричних фігур; заняття музикою (співи на чотири і п’ять голосів, гра на лютні, шпеневі, арфі, німецькій флейті та флейті з дев’ятьма клапанами, скрипці, тромбоні); управління в письмі (креслення та копіювання стародавніх літер); опанування військово-лицарського мистецтва (їзда верхи, метання, стрілянина з лука); споглядання дерев, злаків, збирання рослини для гербарію; спостереження зоряного неба [5, 66 – 71].

Проголошуючи головним завданням освіти розумовий розвиток учнів, формування самостійності і критичності їхнього мислення, французький гуманіст Мішель Монтень (1533 – 1592) ратував за справжню науку, яка вивчає не книги, а, насамперед, речі, спонукає дитину робити між ними вибір і відрізнити їх, ґрунтується на досліді та природному поясненні фактів. “Нехай наставник примусить учня все дослідити і нехай нічого не вбиває йому в голову за допомогою простого авторитету і без усякої підстави”, – вимагав філософ, підкреслюючи значення сприймання предметів і явищ дійсності в усвідомленні їхньої сутності [5, 82].

Своєрідну організацію сенсорного розвитку особистості запропонував італійський філософ-утопіст Томазо Кампанелла (1568 – 1639): діти двох-трилітнього віку під наглядом “вчених старих чоловіків” навчаються говорити і вчать азбуку, гуляючи навколо храмів, розмальованих чудовим живописом; через деякий час наставники займаються з ними гімнастикою, метанням диска та іншими вправами й іграми; водночас дітей водять у майстерні до шевців, пекарів, ковалів, теслярів, живописців; на восьмому році після засвоєння основ математики за рисунками на стінах учні ходять на лекції з усіх природознавчих наук, які чергуються із фізичними вправами. Найціннішими є рекомендації Т. Кампанелли щодо застосування наочних засобів навчання: вони мають бути певним чином систематизовані та супроводжуватись відповідними поясненнями. Учений пропонував використовувати різні види наочності: зображувальну (предметні та сюжетні малюнки,

портрети видатних людей), схематичну (геометричні фігури; географічні карти; алфавіти), натуральну (шматки дорогоцінних та простих каменів, мінералів, металів; посуд, наповнений цілющими рідинами; горщики із рослинами) [5, 93–96].

Епоха Відродження помітно вплинула і на освітні реформи в Україні та Білорусі: наприкінці XVI ст. розповсюджуються братські школи, у яких вагомий навчально-перцептивний ресурс мали більшість академічних курсів: слов'янська, грецька, латинська, польська мови, риторика; змішана математика, обов'язковою складовою якої була геометрія; музика і співи; малювання.

Висновки. Отже, педагогічний гуманізм Відродження, безсумнівно, позитивно вплинув на теорію і практику розвитку сприймання молодших школярів: по-перше, формування чуттєвої сфери особистості розглядається як органічна частина її загального розвитку, зокрема розумового, фізичного та естетичного; по-друге, цільові напрями вдосконалення зорових, слухових та дотикових відчуттів закріплюються як провідні; по-третє, збагачуються методи, засоби та форми сенсорного навчання: вирішального значення набуває метод спостереження об'єктів сприймання; пропагується застосування наочних посібників; окрім занять у школі, рекомендовано здійснювати екскурсії; по-четверте, розвиток окремих видів перцепції здійснюється ресурсами різних навчальних предметів, поєднання яких набуває відносно стійкого характеру: для формування просторового зору достатнім вважається опанування геометричного матеріалу, астрономії, виконання воєнізованих фізичних вправ; для розвитку кольорового зору – заняття живописом; піднесення фонематичного слуху планується у процесі оволодіння кількома мовами (стародавніми, рідною й іноземними) та

літературним читанням; музичного слуху – під час багатоголосного співу, гри на музичних інструментах, у танцях; якісному обстеженню матеріалів на дотик сприяють різні види продуктивної праці.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають у висвітленні організації сенсорного розвитку молодших учнів у наступні історичні періоди.

1. Алкуин Ф.-А. Энхиридион, или о грамматике / Флакк-Альбин Алкуин [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://nast-shulgina.narod2.ru/ID_15_44_30.htm.

2. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: підруч. [для студ. вищ. пед. навч. закл.] / Любов Вікторівна Артемова. – К.: Либідь, 2006. – 424 с.

3. Джурицкий А.Н. История педагогики: учеб. пособ. [для студ. педвузов] / Александр Наумович Джурицкий. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 432 с.

4. Зайченко І.В. Історія педагогіки: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]: у 2 кн. / Іван Васильович Зайченко. – К.: Слово, 2010. – Кн. I: Історія зарубіжної педагогіки. – 2010. – 624 с.

5. Коваленко Є.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна; заг. ред. Є.І. Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.

6. Левківський М.В. Історія педагогіки: навч. посіб. / Михайло Васильович Левківський. – [4-те вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 190 с.

7. Хофман Ф. Мудрость воспитания. Педагогия. Педагогика: Очерки развития педагогической теории / Франц Хофман; [пер. с нем. Б.М. Бим-Бада]; науч. ред. К.И. Салимова, Б.М. Бим-Бад. – М.: Педагогика, 1979. – 160 с.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2012

“Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестане вчитися”.

Григорій Сковорода
український поет, філософ

“Справжній вчений – це мрійник, а хто не є мрійником, той називає себе практиком”.

Оноре де Бальзак
французький письменник

